

УДК 94(477.44)«XX ст.»(093):314.151.3:296
DOI: 10.31651/2076-5908-2025-1-41-45

Ольга ЧИНЕНА

аспірантка факультету історії та філософії Одеського національного університету
ім. І. Мечникова, науковий співробітник філії одеської регіональної асоціації євреїв-колишніх в'язнів
гетто і нацистських концтаборів – «Музей Голокосту – жертв нацизму», м. Одеса, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5306-0814>
e-mail: olga.eremenko@ukr.net

ЄВРЕЇ В «ТРУДАХ ПОДІЛЬСЬКОГО ЄПАРХІАЛЬНОГО ІСТОРИКО-СТАТИСТИЧНОГО КОМІТЕТУ» ПІД РЕДАКЦІЄЮ ЮХИМА СІЦІНСЬКОГО

Анотація. Метою дослідження є з'ясування принципів розселення євреїв в Балтському повіті на початок XX ст., на основі матеріалів Єпархіального комітету під редакцією Ю. Сіцинського. Основний акцент зроблено на кількісному та географічному розподілі єврейських громад. У публікації подано демографічні дані про населені пункти, їхні релігійні та етнічні характеристики. Важливим аспектом дослідження є аналіз причин розселення єврейських громад у прикордонних регіонах, зокрема в районах із активною торгівлею. Матеріали статті, опосередковано розкривають роль євреїв у розвитку місцевої економіки. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше праця Ю. Сіцинського використовується як джерело для дослідження принципів розселення єврейського населення Балтського повіту. **Оригінальність дослідження** полягає у використанні праці Ю. Сіцинського як першоджерела для аналізу принципів розселення єврейського населення Балтського повіту, що дозволяє по-новому поглянути на історичні процеси. Дослідження не обмежується простим описом кількісного та географічного розподілу, а також аналізує причини розселення, зокрема зв'язок з економічними факторами та прикордонним розташуванням, розкриваючи роль єврейських громад у розвитку економіки повіту. Використання комплексу методів, таких як історико-статистичний, історико-хронологічний та типологічний, забезпечує всебічний аналіз досліджуваної проблеми.

Висновки. Різноманіття етнічного та релігійного складу Балтського повіту, що включав українців, яких іменували малоросами, молдован, поляків, католиків, лютеран, старообрядців та євреїв, відображає його прикордонне розташування, економічні можливості та входження до смуги осілості. Розселення єврейських громад було нерівномірним, з концентрацією у торгових центрах та повітових містах, таких як Балта, Круті та Богополь, що зумовлено їхньою активною торгово-економічною діяльністю. Водночас віддаленість від цих центрів призводила до значного зменшення єврейського населення. Аналіз праць Ю. Сіцинського як першоджерела не лише заповнює прогалини в історіографії, але й дозволяє глибше зрозуміти умови життя єврейських громад у цьому регіоні, створюючи основу для подальших міждисциплінарних досліджень.

Ключові слова: євреї, Подільська губернія, Балтський повіт, містечко, межа осілості, Юхим Сіцинський, Подільська єпархія.

Olga CHINENA

PhD students of the Department Archeology, ethnology and Universal history of Odesa
I. Mechnikov National University, Research Fellow at the Branch of
the Odesa Regional Association of Jews-Former Ghetto and Nazi Concentration
Camp Prisoners – “Holocaust Museum – Victims of Nazism”, Odesa, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5306-0814>
e-mail: olga.eremenko@ukr.net

JEWES IN THE “WORKS OF THE PODOLIAN DIOCESAN HISTORICAL AND STATISTICAL COMMITTEE” EDITED BY YUKHYM SITSINSKY

Abstract. The research **purpose** to elucidate the principles governing the settlement of Jews within the Balta district at the dawn of the 20th century, drawing upon materials from the Diocesan Committee edited by Yu. Sitsynskyi. The primary emphasis is placed on the quantitative and geographical distribution of Jewish communities. The publication presents demographic data pertaining to settlements, encompassing their religious and ethnic characteristics. A crucial facet of this study involves analyzing the factors influencing the settlement of Jewish communities in border regions, particularly those characterized by active trade. The article's materials indirectly shed light on the role of Jews in fostering the local economy. **Scientific Novelty.** The scientific novelty of this study lies in the pioneering utilization of Yu. Sitsynskyi's work as a primary source for investigating the settlement patterns of the Jewish population within the Balta district. **Research Originality.** The originality of this research is predicated on the application of Yu. Sitsynskyi's work as a foundational source for analyzing the settlement principles of the Jewish populace in the Balta district, thereby affording a novel perspective on historical processes. The study transcends a mere depiction of quantitative and geographical distribution, delving into the underlying causes of settlement, notably the nexus with economic determinants and border location. This analysis illuminates the contribution of Jewish communities to the district's economic development. The adoption of a suite of methodologies, including historical-statistical, historical-chronological, and typological approaches, ensures a comprehensive analysis of the research problem.

Conclusions. The Balta district exhibited a heterogeneous ethnic and religious composition, encompassing Ukrainians (referred to as Little Russians), Moldovans, Poles, Catholics, Lutherans, Old Believers, and Jews, reflective of its border proximity, economic prospects, and inclusion within the Pale of Settlement. The distribution of Jewish communities was

uneven, with concentrations observed in trading hubs and district towns such as Balta, Kruti, and Bohopil, attributable to their engagement in commercial and economic activities. Conversely, regions remote from these centers witnessed a marked decline in Jewish population. The analysis of Yu. Sitsinskyi's works, as primary sources, not only bridges historiographical gaps but also facilitates a deeper comprehension of the living conditions of Jewish communities in the region, thereby laying the groundwork for subsequent interdisciplinary investigations.

Keywords: Jews, Podilska Governorate, Balta district, shtetl, Pale of Settlement, Yukhym Sitsinskyi, Podilska diocese.

Постановка проблеми. На початку XX ст. євреї становили одну з найчисельніших етнічних груп у Балтському повіті. Географічне розташування повіту на межі степу та лісостепу сприяло активній торгівлі й обміну продукцією між Поділлям і степовим півднем. Це створило сприятливі умови для економічного та соціального розвитку єврейських громад. Тому актуальним є дослідження характеру розселення євреїв, їхньої професійної діяльності та причин, що вплинули на ці процеси. Особливу увагу слід приділити аналізу ролі євреїв у розвитку місцевої економіки та їхньому розселенню в прикордонних регіонах. В історіографії бракує повної інформації, тому використання додаткових джерел (у нашому випадку «Трудів подільського єпархіального історико-статистичного комітету») є важливим доповненням до вивчення історії та культури єврейської спільноти.

Аналіз джерел та останні дослідження. Пропонована розвідка базується на праці Юхима Сіцінського, оскільки вона надає унікальні дані щодо розселення єврейських громад у Балтському повіті. Хоча праці В. Гульдмана використовують підходи Ю. Сіцінського до формування статистичних описів Поділля, вони не зосереджуються безпосередньо на єврейському населенні повіту. Так само праці Л. Орловського та інших сучасних дослідників, зокрема таких, як С. Копилов, А. Задорожнюк, С. Єсюнін, В. Кушнір, С. Агатюк, містять цінні дані про демографічну й економічну ситуацію в регіоні, але не фокусуються на специфіці розселення євреїв у Балтському повіті. Відтак аналіз праць Ю. Сіцінського є доцільним і важливим для глибшого розуміння порушеної проблеми.

Метою статті є з'ясування мережі розселення євреїв у Балтському повіті початку XX ст. на основі матеріалів Єпархіального комітету, під редакцією Ю. Сіцінського. Основний акцент зроблено на кількісному та географічному розселенні єврейських громад, демографічних даних, релігійних та етнічних характеристиках, причинах розселення у прикордонних регіонах, ролі євреїв у розвитку місцевої економіки.

Виклад основного матеріалу. Нами розглядаються матеріали видання єпархіального історико-статистичного комітету під редакцією Юхима Сіцінського. Ідея щодо збору і видання історико-статистичних даних приходів та церков Подільської єпархії виникла ще в 1860-х рр. Для виконання цього завдання в 1865 р. було створено Єпархіальний комітет для історико-статистичного опису Подільської єпархії. Комітетом видано дев'ять випусків «Трудов». Останній, дев'ятий випуск у 1897 р. присвячений століттю створення Подільської єпархії. Його написання було розділене між членами комітету, які мали на основі церковних літописів та інших історичних джерел систематизувати за розділами зібрану інформацію [10]. Текст структуровано за територіально-адміністративним поділом, в якому зазначено повіти та церковні округи [10, с. 22]. Зокрема, Балтський повіт представлений шістьма округами. Населенні пункти зазначені в алфавітному порядку, з детальною інформацією про географічне розташування та наявність залізничних станцій.

Євреї як етноконфесійна група в Балтському повіті була наявна в більшості населених пунктів. Так, у першому окрузі з 24 населених пунктів євреї проживали у восьми. У м. Балта, із загальної кількості населення 23393 осіб, євреї становили – 12235 [10, с. 2]. У населеному пункті Малий Бобрик кількість православного населення становила 3531 осіб, євреїв – 48 осіб; Борсуки: православних – 1606 осіб, євреїв – 32 особи; Оленівка: православних – 1207, євреїв – 20 родин; Любомирка: православних – 2254 особи, присутність євреїв зазначається без уточнення кількості; Перейма: православних – 2718, євреїв – 47; Познанка: православних – 1004, євреїв – 23; Фернатія: православних – 1137, точна кількість євреїв не вказана, лише зазначено кількість сімей – 18; Ясенова: православних – 1391, точна кількість євреїв не вказана, лише зазначено кількість сімей – 17.

В другому окрузі зазначені 30 сіл і містечок, у 13 з яких фіксується наявність єврейського населення. Так, Борщі: кількість православного населення – 1581, євреїв – 87; Білоче: православних – 1067, євреїв – 80; Воронкове: православних – 2175, євреїв – 25; Дубове: православних – 1014, євреїв – 25; Мокра: православних – 1112, євреїв – 2 особи; Ксендзовка: православних – 750, євреїв – 1 родина; Кульна: православних – 1889, точна кількість євреїв не зазначена, але згадані 17 родин; Окни: православних – 1100, євреїв точна кількість не вказана, але відзначається, що вони є більшістю населення містечка; Попенки: православних – 1052, євреїв – 20 осіб; Рибниця: православних – 2006, євреї тут теж згадуються, але без уточнення кількості; Топали: православних

– 1884, євреїв – 15 сімей (105 осіб); Тимків: православних – 2075, євреїв – 12 сімей; Фліора: православних – 938, точна кількість євреїв не вказується, але фіксується їх наявність.

Третій округ складався з 19 сіл і містечок та 1 передмістя Крутих, у 7 з яких проживали євреї. Зокрема, Будей: кількість православного населення – 3838 осіб, євреїв – 8 родин; Гараба: православних – 1296, євреїв – 22 особи; Кодима: православних – 2091, євреїв – 1000; Круті: православних – 1853, євреїв – 2000, німців-колоністів – 30 родин; Писарівка: православних – 2157, євреїв – 150; Стронці: православних – 1179 (більшість з них – молдовани), євреїв – 49; Шершенці: православних – 2780 (більшість – молдовани), євреїв – 100 осіб.

Четвертий округ складався з 23 населених пунктів, з них у 4 – зафіксована присутність євреїв. Так, Бандурове: православного населення – 3850 осіб та 20 євреїв; Кам'яновата: православних – 2489, євреїв – 15 родин; Ляхове: православних – 905 та євреїв – 10; Саврань: православних – 2653, євреїв – більше, ніж 3000 осіб;

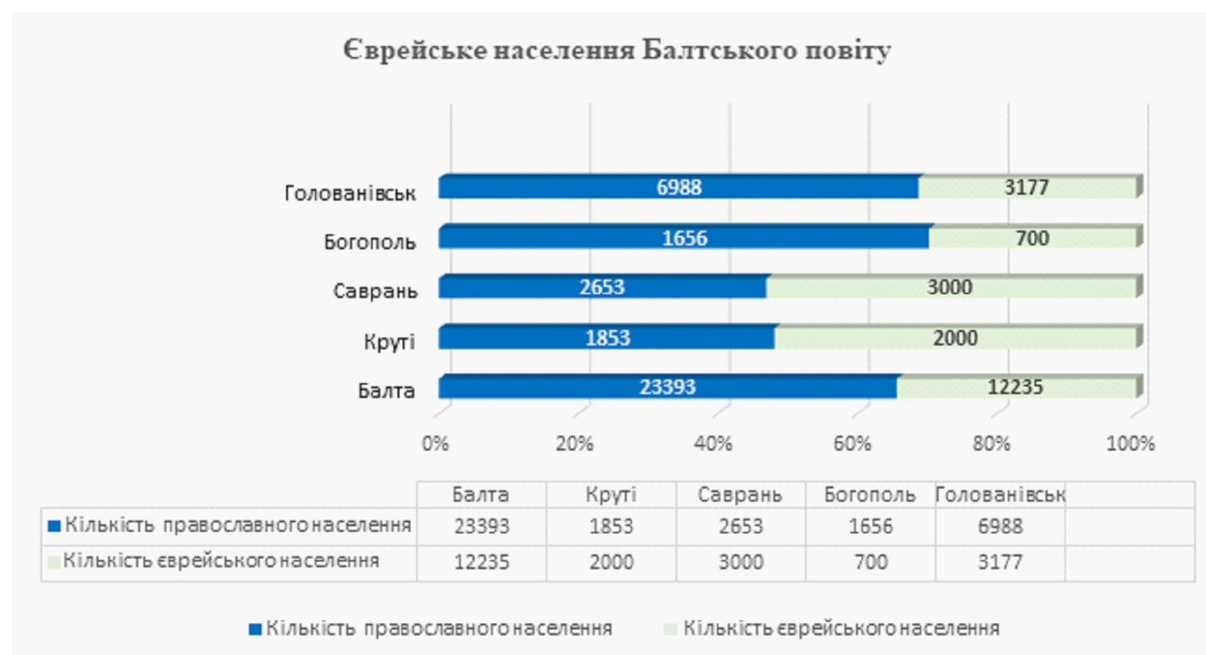
П'ятий округ, складався з 41 населеного пункту і лише у 19 проживали євреї. Найбільша єврейська громада зафіксована на території м. Голованівськ, де з 6988 мешканців, євреями були 3177 особи. В інших п'ятнадцяти поселеннях єврейське населення не є багаточисельним. Зокрема, Грузька: православного населення – 2249 осіб, євреїв – 18 осіб; Грушка: православних – 2035, євреїв – 8 родин; Данилова Балка (Куца Балка): православних – 1659, євреїв – 3; Кам'яна Криниця: православних – 2560, євреїв – 123; Кам'яний Бід: православних – біля 3000, євреїв – 10; Калинова: православних – 1789, євреїв – 18; Красногірка: православних – 1303, євреїв – 11; Курячі Лози: православних – 2333 осіб, євреїв – 36; Люшневата: православних – 1025, євреїв – 3; Мала-Мечетна: православних – 1145, євреїв – 14; Молдавка: православних – 2104, євреїв – 21; Наливайка: православних – 1221, євреїв – 12; Ольховата: православних – 3037, євреїв – 105; Орлова: православних – 1019, євреїв – 2 родини; Розношинці: православних – 1783, євреїв – 25 осіб; Сабботинівка: православних – 579, євреїв – 19; Станіславчик: православних – 242, євреїв – 45; Чермиполь: православних – 1524, євреїв – 11; Шамраївка: православних – 1200, євреїв – 3 родини.

Останній – шостий – округ складався з 32 населених пунктів, де євреї проживали у 7 містечках та селах. Так, Богопіль: кількість православного населення – 1656 осіб, євреїв – 700 осіб; Бурилове: православних – 1679, євреїв – 25; Велика Мечетна: православних – 2781, євреїв – 20; Криве Озеро: православних – 1670, кількість євреїв не вказана, але зазначено, що вони були одними з перших поселенців, які займалися торгівлею, за рахунок розташування містечка на торгівельному шляху до Криму та Дону; Новосілка: православних – 1712, євреїв – 30 осіб; Пермське (Сухий Ташлик): православних – 108, євреїв – 17; Пушкова: православних – 945, євреїв – 6; Розкішне: православних – 1046, євреїв – 53 особи [10, с. 1–121].

Слід зазначити, що у виданні представлені не тільки православні приходи з кількістю прихожан, церкви, а й так звані іновірці. Автори зафіксували національність та діяльність місцевих жителів, подекуди деталізували структуру поселень, вказуючи осередки проживання національних меншин. Так, наприклад, у містечку Криве Озеро виокремлювалися два мікрорайони: Волощина, де проживали молдовани, та Колантинки – осередок мешкання євреїв, українців і шляхти [10, с. 109]. Статистичні дані щодо кількості неправославного населення, наведені в праці Ю. Сіцинського, мають несистемний характер, оскільки основна мета дослідження полягала у зборі інформації про кількість православних прихожан і доходи православних парафій. Водночас, описуючи с. Ясенова, автор відзначив кількість єврейських родин і навів приблизний розмір відповідної громади – «17 родин, чисельність яких доходить до 150 осіб» [10, с. 15], що свідчить про середню кількість – 7–8 осіб у родині. Окрім того, Ю. Сіцинський фіксував професійну діяльність мешканців повітових населених пунктів. Так, у згаданому селі православне населення займалося переважно хліборобством, тоді як єврейська громада зосереджувалася винятково на торгівлі [10, с. 15]. Також, за рахунок опису інших населених пунктів, як наприклад Богопіль, можна дійти висновку, що єврейська громада намагалася селитися у центрі поселення, що зумовлено професійною діяльністю останніх, тобто, торгівлею та ремісництвом: «Євреї почали селитися тут із 1800 р., підступаючи займаючи кращу частину містечка та витісняючи жителів християн у яри» [10, с. 101].

Загалом, в ході опису населення повіту, автором виділені такі національності: українці, які іменуються малоросами, молдовани. Також зафіксована соціальна верства – шляхта, до якої відносилися й українці, але, здебільшого, поляки. Має місце класифікація населення і за віросповіданням: католики, лютерани, старообрядці, сектанти. Євреї у роботі віднесені до групи іновірців. Таке розмаїття культурного та конфесійного рівнів зумовлено географічним розташуванням повіту (зона Порубіжжя), особливостями економічного потенціалу краю, з наявністю торгівельних шляхів і залізничним сполученням. Не менш важливим у формуванні етнокультурних особливостей регіону був фактор смуги осілости, до якої входила Подільська губернія.

Таблиця 1

Висновки. Розселення єврейських громад у Балтському повіті було нерівномірним. Можна виділити три основні чинники, що впливали на заселення євреями повіту. Так, найбільша концентрація – десь 30–40% від загальної кількості населення, в таких містах, як Балта, Круті, Богополь, Голованівськ, Криве Озеро, Кодима, Рибниця, Саврань, зафіксована на перехрестях торговельних шляхів або у волосних центрах (див. табл. 1). Цей варіант розселення був зумовлений, зокрема, такими видами професійної діяльності, як торгівля та надання логістичних послуг. Отже, чим далі було від центрів реалізації продуктів професійної діяльності і попиту на послуги, тим кількість єврейського населення у містечках і селах зменшувалася, становлячи до 50 осіб. Таким чином, аналіз матеріалів Єпархіального комітету під редакцією Ю. Сіцінського дозволяє не тільки заповнити прогалини в історіографії, але й забезпечує основу для розуміння соціальних та економічних умов, в яких функціонували єврейські громади Балтського повіту. Цей аналіз може стати відправною точкою для подальших міждисциплінарних досліджень з історії, демографії та етнографії прикордонних регіонів.

Список літератури

1. Гульдман В. К. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский, 1889. 548 с.
2. Гульдман В. К. Населенные места Подольской губернии: алфавитный перечень населенных пунктов губернии, с указанием некоторых справочных о них сведений. Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского правления, 1893. 636 с.
3. Копилов С. А., Задорожнюк А. Б. Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 124 с.
4. Орловський Л. О. Єврейське населення в соціально-економічному, суспільно-політичному, освітньо-культурному і духовному житті Поділля (1861–1914 рр.). Кам'янець-Подільський, 2019. 297 с.
5. Єсюнін С. Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2015. 336 с.
6. Єсюнін С. Соціально-економічний розвиток міста Балти у другій половині XIX ст. *Вісник Одеського Історико-Краєзнавчого Музею*. 2015. Вип. 15. С. 265–271.
7. Кушнір В. До історії заселення і формування етнічного складу населення придністровської зони Балтського повіту. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2024. Вип. 50. С. 9–16.
8. Аргатюк С. С., Кушнір В. Г. Крутянський ключ: нарис з історії Кодимського району. Одеса: КП ОМД, 2010. 254 с.
9. Чінена О. Роль тафального ландшафту у формуванні ідентичності євреїв Балти. *Записки історичного факультету [Одеського національного університету]*. 2022. Вип. 33. С. 33–47.
10. Сецинський Е. Й. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Каменец-Подольский, 1897. 1064 с.

References

1. Huldman, V. (1889). Podolian Governorate. Experience of geographical and statistical description. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
2. Huldman, V. (1893). Settled places of Podolian Governorate: Alphabetical list of settlements of the governorate, with some reference information about them. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
3. Kopylov, S., Zadorozhniuk, A. (2011). Descriptions of Podolian Governorate of the late 18th – early 19th centuries. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
4. Orlovskiy, L. (2019). Jewish population in the socio-economic, socio-political, educational-cultural and spiritual life of Podillia (1861–1914). Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
5. Yesiunin, S. (2015). Cities of Podillia in the second half of the 19th – early 20th centuries. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
6. Yesiunin, S. (2015). Socio-economic development of the city of Balta in the second half of the 19th century. *Visnyk Odeskoho Istoryko-Kraieznavchoho Muzeiu [Bulletin of the Odessa Historical and Local History Museum]*, 15, 265–271 [in Ukrainian].
7. Kushnir, V. (2024). To the history of settlement and formation of the ethnic composition of the population of the Transnistrian zone of the Balta district. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsyubynskoho. Seriya: Istorya [Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series History]*, 50, 9–16 [in Ukrainian].
8. Arhatiuk, S., Kushnir, V. (2010). Krutianskyi kliuch: an essay on the history of Kodyma district. Odesa [in Ukrainian].
9. Chinena, O. (2022). Role of tafal landscape in forming the Identity of Jews of Balta. *Zapysky istorychnogo fakutetu Odeskoho natsionalnoho universytetu [Paper of Faculty of History of Odesa I. Mechnikov National University]*, 33, 33–47 [in Ukrainian].
10. Setsynskiy, Yu. (1897). Proceedings of the Podolsk Diocesan Historical and Statistical Committee. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 27.03.2025

Схвалено до друку / Accepted: 21.04.2025